

УДК 377.14.06

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ВЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Клясен Н.Л.

У статті автор висвітлює теоретичні засади комунікативної компетентності вчителів, що складають основу реалізації компетентнісного підходу до розвитку комунікативних здібностей вчителів гуманітарного профілю у системі післядипломної педагогічної освіти. Компетентнісний підхід розглядається як принцип системи післядипломної педагогічної освіти, реалізація якого спрямовує процес навчання дорослих на формування комунікативної компетентності вчителів з метою розвитку їх комунікативних здібностей.

Ключові слова: компетентний, професійна компетенція, комунікативна компетентність, комунікативні здібності, розвиток комунікативних здібностей.

В статье автор освещает теоретические основы коммуникативной компетентности учителей, которые составляют основу реализации компетентностного подхода к развитию коммуникативных способностей учителей гуманитарного профиля в системе последипломного педагогического образования. Компетентностный подход рассматривается как принцип системы последипломного педагогического образования, реализация которого направляет процесс обучения взрослых на формирование коммуникативной компетентности учителей с целью развития их коммуникативных способностей.

Ключевые слова: компетентный, профессиональная компетенция, коммуникативная компетентность, коммуникативные способности, развитие коммуникативных способностей.

The author highlights the theoretical grounds of teachers' communicative competence that constitute the foundation for realization of the competence approach to the development of communication abilities of teachers of humanities in the system of continuing education. Competence approach is examined as the principle of the system of continuing education, implementation of which directs the process of adult education to building teachers' communicative competence with the purpose of development of their communication abilities.

Key words: competent, professional competence, communicative competence, communication abilities, development of communication abilities.

Сутність повноцінного професійного зростання педагогічних працівників у сучасній системі післядипломної педагогічної освіти багато в чому визначається ключовими компетентностями фахівця.

Закономірним, на наш погляд, є активізація досліджень щодо компетентнісного підходу, в тому числі у системі післядипломної педагогічної освіти. До кола наукових інтересів відносяться такі аспекти компетентності: *професійна* (А.Ф.Адольф, Ю.В.Вардинан, М.В.Єлкін, В.Ю.Стрельников та ін.); *педагогічна* (В.П.Бездухов, Л.П.Большакова, Т.В.Добудько); *психологічна* (Н.В.Кузьміна, М.І.Лук'янова, Л.М.Мітіна, А.К.Маркова); *комунікативна* (В.П.Кузавлев, Л.А.Петровська та ін.).

Значну увагу компетентнісному підходу в сучасній освіті приділяють дослідники Н.М.Бібік, О.І.Локшина, О.І.Пометун, О.Я.Савченко та ін. Він висвітлений і у документах міжнародних організацій, таких як Міжнародна комісія Ради Європи, Експерти країн Європейського Союзу, ЮНЕСКО, Міжнародний департамент стандартів.

Словник української мови визначає, що *компетентний* – це такий працівник, який має достатні знання у якій-небудь галузі, який ґрунтується на знанні, кваліфікований, має певні повноваження, повноправний, повновладний [6].

В.І.Маслов характеризує компетентність як готовність на професійному рівні виконувати свої

посадові та фахові обов'язки відповідно до сучасних теоретичних надбань і кращого досвіду, наближення до світових вимог і стандартів. На його думку, компетентність є поєднанням науково-теоретичних знань з практичною діяльністю конкретної людини, яке дає змогу постійно забезпечувати високий кінцевий результат [4].

Цікавим для нашого дослідження є психологічний аналіз професійної компетентності вчителя, проведений А.К.Марковою. У змісті професійної компетентності вона виділяє процесуальний і результативний показники, визначає професійну компетентність педагога як його здатність і готовність виконувати особисту професійну діяльність [3].

Професійна компетенція обіймає блок знань, умінь та навичок двох типів. З одного боку, таких, що опікують розуміння конкретних професійних проблем та адекватність формулювання висновків, об'єктивізацію спеціальних термінів, виокремлення головної інформації, оцінку її значущості з позиції професійної діяльності; з іншого боку – забезпечують подолання психологічного бар'єру під час спілкування за допомогою засобів мови та активізацію комунікативного потенціалу особистості на основі усвідомлення нею власної потреби в такому спілкуванні.

У нашому дослідженні на основі аналізу різних трактувань ми дотримуємось визначення *компетентності* як необхідний об'єм знань, умінь та досвіду у певному виді діяльності, як здатність до діяльності зі знанням справи.

У концепції А.К.Маркової [3] професійна компетентність виступає родовим поняттям, оскільки всі суб'єктивні властивості особистості проявляються в діяльності й забезпечують її ефективність. Професійно компетентний той учитель (за А.К.Марковою), який на високому рівні здійснює педагогічну діяльність і, зокрема, педагогічне спілкування.

Педагогічну компетентність сучасного вчителя ми розуміємо як систему ґрунтовних знань та умінь з психології та педагогіки, професійно необхідних якостей, взаємодія яких забезпечує виконання професійно-педагогічної діяльності.

Компетенцію у спілкуванні вчені визначають як конгломерат (лат. "нагромаджений", "ущільнений") знань мовних і немовних умінь та навичок спілкування, котрі людина набуває в ході природної соціалізації навчання та виховання. В.О.Сластьонін зазначає, що "без сумніву, важливу роль при цьому відіграють природні дані та потенціал індивіда" [5, с. 26].

Водночас Є.С.Кузьмін і Ю.М.Ємельянов вважають, що "гени людини слугують лише модуляторами, а інформацію її мозок бере не з генів, а з оточуючої її культури". Детально категорія "комунікативна компетентність" аналізується в роботах Ю.М.Ємельянова [1]. Він трактує її як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися в ситуаціях спілкування, наголошуючи на тому, що така здатність передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкування.

За твердженням Н.В.Кузьміної, комунікативна компетентність передбачає "здатність до продуктивного спілкування в обмежених і продиктованих

умовах, які накладаються службовим обов'язком" [2, с. 89]. Відтак одним із головних критеріїв оцінки продуктивності комунікативної компетентності, за Н.В.Кузьміною, є здібність фахівця таким чином будувати свої взаємовідносини в ході спілкування зі співрозмовником, щоб викликати в нього довіру до себе.

Г.С.Трофімова поняття *комунікативна компетентність* визначає "як здібність учителя до орієнтації в ситуаціях педагогічного спілкування та ефективній взаємодії з учнями на основі гуманістичної цінності диспозиції його особистості" [7].

Здатність учителя у процесі педагогічного спілкування розв'язувати завдання визначають поняттями "компетентність у спілкуванні", або ж "комунікативна компетентність". Найчастіше ці терміни ототожнюють і вживають як рівнозначні. Ми також не бачимо поляричних розбіжностей і тому у своїй роботі використовуємо обидва поняття, вживаючи як однозначні.

Враховуючи те, що визначальну ознаку комунікативної компетентності вчителя в умовах здійснення сучасного навчально-виховного процесу становить компетентність, передусім у суб'єкт-суб'єктному спілкуванні у вирішенні продуктивних завдань, у її структурі можна виділити такі компоненти, як гностичний, когнітивний, спеціальні уміння, емоційний, наявність стійкої потреби у педагогічному спілкуванні.

Комунікативні знання вчителя ми розглядаємо як комплекс знань сутності, структури, форми, засобів та вимог культури педагогічного спілкування.

Суттєвою особливістю професійних знань є їх комплексність, що потребує від учителя вміння синтезувати матеріал для успішного розв'язання педагогічних задач, аналізу педагогічних ситуацій, які зумовлюють необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. При розв'язанні педагогічної задачі актуалізується вся система педагогічних знань учителя, котрі виступають як єдине ціле.

Професійним знанням учителя притаманна індивідуальна забарвленість, оскільки він не просто озвучує прочитане, а передає власний досвід, власний погляд на світ.

У зв'язку з комунікативною компетентністю виокремлюються так звані універсальні якості особистості вчителя:

1) *рівень ціннісного ставлення до педагогічного спілкування*, який характеризується відображенням у свідомості особистості позитивної значущості комунікативних знань, уявлень, переконань, емоцій, ціннісних орієнтацій, що забезпечується осмисленням здобутого в комунікативній діяльності особистісного досвіду;

2) *комунікативна спрямованість*, яка визначає комунікативну діяльність, перспективу цілеспрямованого розвитку комунікативної діяльності;

3) *психологічна підготовленість*, яка передбачає наявність у вчителя певних властивостей, що сприяють ефективному вивченню і впливу на внутрішній світ учнів, оптимальному управлінню учнівськими колективами;

4) *доброзичливість, інтерес до роботи з дітьми*, без чого неможливе селективне педагогічне спілкування;

5) *толерантність* (лат. *tolerans* – терплячий), тобто терпимість до інших, розуміння, що всі люди індивідуальні і неповторні, що кожен має право на власну точку зору; визнання значущості особистості учня;

6) *емпатійність* (лат. *empathia* – “співпереживання”) – вміння бачити свою спорідненість з учнем, тактовно виразити себе і своє ставлення до нього, здатність порозумітися з ним. Основним механізмом емпатії є усвідомлена чи неусвідомлена ідентифікація з іншим;

7) *рефлексивність* (лат. *reflexio* – “відображення”), яка передбачає активне й відсторонене спостереження за своєю діяльністю, готовність до її перегляду, до різноманітних реакцій у взаємодії з дітьми. Важливим при цьому є вміння звільнитися від учительських амбіцій, бачити вихованця, прислухатися й придивлятися до нього, сприймати й аналізувати отриману від нього вербальну й невербальну інформацію. Завдяки цьому вчитель має змогу вчитися й у своїх учнів, на що здатні тільки сильні особистості;

8) *прозорість*, тобто ясність для вихованців задумів і дій учителя, сприйняття його ними як “безпечної” людини. Виявляється вона у відмові від “дистанції” з учнями, довірливому спілкуванні з ними, готовності до їх запитань, спільних розмірковувань, що сприяє подоланню невизначеності у стосунках, устанавленню тісніших контактів;

9) *інтелігентність*, яка передбачає високий розумовий розвиток особистості, вміння адекватно оцінити ситуацію, логічно мислити, знаходити вирішення будь-якої проблеми, уникати грубощів, зневажливого ставлення до співрозмовника; раціональний вибір комунікативних засобів впливу; уміння говорити, готовність слухати і чути тощо;

10) *конгруентність* (лат. *congruentia* – “відповідність”, “узгодження”) – знання світу і почуттів дитини, сприйняття себе в ролі “учня”, тобто особистості, яка розвивається, має право на помилку; діяльність “тут і тепер”, сприйняття усього спонтанного в комунікативній ситуації;

11) *товариськість*: інтерес до людей; здатність розуміти почуття учнів, їхню позицію у взаємодії з іншими людьми; комунікабельність і контактність; потреба у контактах, легкість вступу в контакт, емоційно-позитивний тон спілкування; схильність до дружньої поведінки у комунікативних ситуаціях, встановлення приятельських стосунків; уміння не розгублюватися, прагнути до ініціативи у спілкуванні, не залишатися в тіні, брати на себе роль лідера у групі. Суттєвим при цьому є уміння слухати, влучно висловлюватися, підтримувати розмову і змінити тему, познайомитися, знайти правильну форму звертання;

12) *колективізм*, що допомагає вчителю краще сприймати, розуміти і вивчати колектив учнів, формувати колективізм у кожного учня, згуртовувати учнівські колективи й спрямовувати їх енергію на розв’язання навчально-виховних завдань, коригувати внутрішньоклективні, міжклективні й міжособистісні відносини, конфлікти;

13) *контактність* – здатність вступати у психологічний контакт, формувати довірливі відносини у зоні взаємодії, володіння навичками й уміннями спілкування і саморегуляції;

14) *сугестивність* (лат. *suggestio* – “навіюю”) – здатність педагога впливати на емоційну сферу дитини. Для цього він повинен створити доброзичливу для самопочуття й настрою дітей емоційну атмосферу, позитивно впливати на дитину природністю своєї поведінки.

Спеціальні якості вчителя (характеризують внутрішню структуру його комунікативності):

- *пізнавальні якості* (дають змогу особистості сприймати, розуміти й вивчати навколишній світ, реалізують інтерес до пізнання оточення, прагнення розвивати “дар пізнання людей”, до співчуття, ідентифікації з іншими людьми тощо);

- *експресивні якості* (створюють виразність особистості, через яку вона стає зрозумілою іншим людям, допомагають “утримувати увагу інших людей”, підтримують прагнення до правдивості й щирості у стосунках, а також емоційна виразність);

- *управлінські якості* (допомагають впливати на інших людей і здійснювати самоконтроль).

У структурі комунікативної компетентності ми виокремлюємо такі комунікативні уміння вчителя гуманітарного профілю: міжособистісної комунікації, сприймати і розуміти один одного. Уміння міжособистісної комунікації: уміння передавати інформацію; уміння користуватися вербальними і невербальними засобами педагогічного спілкування; уміння створювати педагогічний діалог.

Серед перцептивних умінь важливими є: уміння орієнтуватися у процесі здійснення комунікативних актів; уміння розпізнавати приховані мотиви учнів; уміння визначати їх емоційний стан.

Розглянуті теоретичні засади комунікативної компетентності вчителів складають основу реалізації компетентнісного підходу до розвитку комунікативних здібностей вчителів гуманітарного профілю у системі післядипломної педагогічної освіти.

Компетентнісний підхід стосовно нашого дослідження ми розглядаємо як принцип системи післядипломної педагогічної освіти, реалізація якого спрямовує процес навчання дорослих на формування комунікативної компетентності вчителів з метою розвитку їх комунікативних здібностей.

Література

1. Емельянов Ю. Н. Теоретические и методологические основы социально-психологического тренинга / Ю. Н. Емельянов, Е. С. Кузьмин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 111 с.
2. Кузьміна Н. В. Професіоналізм особистості викладача і майстра виробничого навчання / Н. В. Кузьміна. – М. : Вища школа, 1990. – 119 с.
3. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А. К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 56–63.
4. Маслов В. І. Проблеми демократизації управління народною освітою в системі безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів / В. І. Маслов // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : наук.-метод. зб. – К. : Вища школа, 1990. – С. 7–10.

5. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. – М. : Просвещение, 1984. – 156 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980.
7. Трофимова Г. С. Формирование коммуникативной компетентности у будущих учителей в условиях педагогической практики в университете : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Трофимова Г. С. – Ленинград, 1990. – 180 с.